

Edyta Wolter

Katedra Historii Wychowania i Dziejów Oświaty

Wydział Nauk Pedagogicznych

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

**WYCHOWANIE DO POSTAW EKOLOGICZNYCH
NA ŁAMACH „BEZPŁATNEGO DODATKU DO MIESIĘCZNIKA
KRAJOZNAWCZEGO DLA MŁODZIEŻY ORLI LOT POŚWIĘCONEGO
OCHRONIE PRZYRODY WYDAWANEGO NAKŁADEM
PAŃSTWOWEJ RADY OCHRONY PRZYRODY”**

Polskie Towarzystwo Krajoznawcze jako stowarzyszenie osób zainteresowanych krajoznawstwem powstało w 1906 roku w Warszawie. Organizowało wycieczki i odczyty, zajmowało się ochroną przyrody, prowadziło muzea regionalne, od 1910 roku wydawało miesięcznik „*Ziemia*”, a od 1920 roku czasopismo „Orli Lot”. Gdy wiosną 1920 roku zainicjowano wydawanie czasopisma „Orli Lot Miesięcznik Krajoznawczy Organ Kół Krajoznawczych Młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”¹ (pełny tytuł), pod redakcją Leopolda Węgrzynowicza – w pierwszym zeszycie umieszczono następujące przesłanie do młodzieży: „pragniemy rozdmuchać (...) iskrę miłości ojczyzny...”², co przypomniano młodym czytelnikom również w dziesiątą rocznicę powstania pisma³. Czasopismo wydawano w latach 1920-1950⁴, przy czym w rocznikach: 11 i 12 (za lata 1930-1931) umieszczono pięć bezpłatnych wkładek – „Dodatków do miesięcznika, poświęconych problematyce ochrony przyrody” (wydanych nakładem Państwowej Rady Ochrony Przyrody). Opublikowano w nich artykuły o ochronie przyrody⁵, informacje dotyczące działalności Ligi Ochrony Przyrody⁶ i aktywności na polu ochrony przyrody kół krajoznawczych młodzieży⁷. Pisano o rezerwatach przyrody⁸, wystawach edukacyjnych⁹, szerzeniu idei ochrony przyrody na łamach rocznika „Ochrona Przyrody”¹⁰. Zachęcano młodzież do udziału w gromadzeniu wiadomości o zabytkowych drzewach¹¹ i gładkach narzutowych¹². Informowano o działalności kół miłośników przyrody¹³, nowych wydawnictwach z dziedziny ochrony przyrody (takich jak np. J. J. Karpińskiego *Puszcza Białowieska i Park Narodowy w Białowieży*, Kraków

1930)¹⁴ oraz poświęconych problematyce prawidłowego organizowania wycieczek dla młodzieży szkolnej, służących procesowi wychowania do postaw ekologicznych¹⁵. Ponadto na łamach „Dodatku do miesięcznika krajoznawczego” opublikowano wykaz Kół Krajoznawczych Młodzieży Stowarzyszeń Związkowych Ligi Ochrony Przyrody¹⁶.

ARTYKUŁY O OCHRONIE PRZYRODY

W „Dodatku do miesięcznika krajoznawczego” opublikowano kilka prac botanika Władysława Szafera – profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, który jest autorem licznych publikacji naukowych poświęconych problematyce ochrony przyrody. Szafer przyczynił się do powołania w 1919 roku¹⁷ (przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹⁸) Tymczasowej Komisji Ochrony Przyrody, którą w 1925 roku przekształcono na Państwową Radę Ochrony Przyrody. Można także przypomnieć, że w okresie Drugiej Rzeczypospolitej Władysław Szafer (od 1920 roku) był członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. W latach 1925-1937 był delegatem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego ds. Ochrony Przyrody (stanowisko odpowiadające późniejszemu stanowisku Konserwatora Przyrody). Przewodniczył Państwowej Radzie Ochrony Przyrody, która była podmiotem doradczym Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Jako przewodniczący PROP uczestniczył również w powołaniu (w 1928 roku) Ligi Ochrony Przyrody, w latach 1936-1938 był rektorem Uniwersytetu Jagiellońskiego. Należy podkreślić ogromne zasługi Władysława Szafera w obszarze ochrony przyrody. Dzięki jego staraniom w rozdziale 10 (artykuł 99) Ustawy z 17 marca 1921 roku Konstytucji RP umieszczono zapis o dopuszczeniu ograniczenia własności w zakresie swobodnego użytkowania ziemi, wód, minerałów i innych dóbr/skarbów przyrody. Z inicjatywy Szafera ogłoszono kilka rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej obejmujących ochroną, m.in. kosodrzewinę, żubra, bobra, świstaka, kozicę, bociana czarnego, obszary leśne i zwierzęta łowne, a w 1921 roku wydzielono rezerwat przyrody w Puszczy Białowieskiej¹⁹. Władysław Szafer w artykule *Powrót żubra do Puszczy Białowieskiej* napisał, że w 1919 roku, z powodu głodu i kul miejscowych kłusowników padły ostatnie żubry w Puszczy Białowieskiej²⁰. Szafer przypominał, że żubr (*Bison europaeus*) był w Polsce chroniony już w epoce Średniowiecza, a polowanie nań było przywilejem królów polskich. Żubr stał się pięknym symbolem Puszczy Białowieskiej, nazwano go nawet królewską zwierzyną. W celu uratowania tego osobliwego zwierzęcia przed zupełną zagładą rząd polski podjął starania o zakup kilku sztuk żubrów. W rezultacie tych starań, 19 września 1929 roku przywieziono dwa żubry do Puszczy Białowieskiej, a 10 października 1929 r. następne dwa (żubry – krowy). Władysław Szafer zasygnalizował, że jest planowany przywóz następnych dwóch żubrów i w ten sposób – jak to ujął – „Królewska Puszcza odzyskała znów cały swój majestat”²¹.

Na łamach „Dodatku do miesięcznika krajoznawczego” opublikowano również artykuł *Pieniny – skarbiec polskiej przyrody*, w którym Władysław Szafer opisał piękno krajobrazu Pienin, zaznaczył, że piękno tego krajobrazu inspirowało wielu poetów, takich jak Wincenty Pol, Adam Asnyk, Maria Konopnicka²². Podkreślił, że bogactwu roślinności odpowiada w Pieninach bogactwo świata zwierząt. Do stałej fauny należą: borsuk, kuna leśna i domowa, łasica łaska, a spośród gryzoni zasługuje na szczególną uwagę popielica. Poza tym w niedostępnych grotach i ciemnych szczelinach skalnych gnieźdzą się gromadnie rzadkie gatunki nietoperzy i sów (z olbrzymim puchaczem na czele)²³. Władysław Szafer wyjaśnił, że aby nie zubożał ten swoisty „skarbiec” przyrody w Pieninach, a także w celu zapobieżenia unicestwieniu piękna przyrody rząd polski w 1929 roku wykupił z rąk prywatnych właścicieli najpiękniejszą część Pienin, z ich najwyższym szczytem Trzema Koronami. W ten sposób powstał „z tego cudownego skrawka polskiej ziemi po wsze czasy nietykalny rezerwat (...) młodzież polska odbywając tu wycieczki, będzie mogła napawać się pięknem niezniszczonej wspaniałej przyrody”²⁴. Natomiast w artykule *Rezerwat leśny imienia Władysława Orkana w Gorcach* Szafer nie tylko opisał piękno przyrody w Gorcach, ale wyjaśnił również znaczenie idei ochrony przyrody w procesie wychowania młodzieży polskiej²⁵.

Walery Goetel – geolog, podróżnik, działacz ochrony przyrody, profesor (od 1920 r.) Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie w artykule *Grota kryształowa w Wieliczce* opisał kopalnię soli w Wieliczce, niepowtarzalne piękno wielkich kryształów czystej soli wielickiej, które są podziwiane również w licznych muzeach na całym świecie (m.in. w Muzeum Brytyjskim w Londynie i w Muzeum Państwowym w Wiedniu). Najpiękniejszą grupę kryształów umieszczono w Zakładzie Mineralogii Uniwersytetu Jagiellońskiego²⁶. Walery Goetel zaznaczył, że podczas poszukiwań kryształów w kopalni wielickiej natrafiono (jeszcze w latach przedwojennych) na zbiorowisko szczególnie wspaniałych kryształów, pokrywających ściany większej komory (groty kryształowej). Dzięki staraniom Państwowej Rady Ochrony Przyrody oraz wielu polskich uczonych i miłośników przyrody doprowadzono do utworzenia rezerwatu: „uzyskano od Rządu Polskiego, który jest właścicielem kopalni w Wieliczce, zamianę tej groty kryształowej na nietykalny rezerwat. Jest to rezerwat szczególny, bo podziemny, w kopalni, pierwszy tego rodzaju w Polsce, a jeden z nielicznych na świecie (...) cud martwej przyrody Polski, groty kryształowej w Wieliczce”²⁷.

January Kołodziejczyk (autor prac poświęconych ochronie przyrody) w artykule *Świteź nowogródzka* opisał piękny krajobraz Jeziora Świteź, w pobliżu Nowogródka (znanego także dzięki balladzie *Świtezianka* Adama Mickiewicza). Kołodziejczyk zaznaczył, że roślinność Świtezi jest roślinnością ginącą, a „jezioro to wskutek tego ma wielkie znaczenie dla problemów geografii roślin (...) zachowanie w postaci parku przyrody, jednego z najciekawszych i piękniejszych w Europie, jest jednym z postulatów zagadnień ochrony w Polsce”²⁸.

Natomiast Stanisława Niemcówna była zwolenniczką działalności ekologiczno-wychowawczej prowadzonej w kołach krajoznawczych. W swoich publikacjach pisała o obowiązku opieki nad ptakami, zalecała dzieciom i młodzieży prowadzenie notatników z informacjami o roślinach, drzewostanie parków i ogrodów miejskich, a także poznanie publikacji drukowanych na łamach rocznika „Ochrona Przyrody”, wydawanego przez Państwową Radę Ochrony Przyrody. Stwierdziła, że rocznik powinien (w całości) znajdować się w bibliotece każdego Koła Krajoznawczego Młodzieży, ponieważ „dzięki temu wydawnictwu możemy zaznajomić się dokładnie z temi środowiskami zabytkowymi na ziemiach Polski, które dzięki swemu charakterowi przyrodzonemu, na szczególną zasługuje uwagę. Ponadto informujemy się, jak pracuje się w zakresie ochrony przyrody w innych krajach”²⁹. Niemcówna napisała, że poznanie obszarów chronionych przez krajoznawców-wędrowców jest bardzo cenne, ponieważ sprzyja zarówno rozwojowi i popularyzowaniu idei ochrony przyrody, jak i rozwijaniu czynnych postaw ekologicznych.

Według Stanisławy Niemcówny „przepełnienie się ideą ochrony przyrody młodych krajoznawców jest nakazem chwili tem silniejszym, że tak wiele uprzednio zgrzeszono, uprawiając rabunkową gospodarkę na najrozmaitszych działach bogactw przyrodzonych”³⁰. Ponieważ koła krajoznawcze zajmują się poznaniem kraju w bezpośrednim kontakcie, również z przyrodą ojczystą, dlatego nieodzowna wydaje się znajomość problematyki ochrony przyrody i omawianie poszczególnych jej problemów podczas wędrowek (m.in.) po Tatrach, Pieninach, Beskidzie Wysokim. Konieczne jest również zakładanie sekcji miłośników ochrony przyrody, a na zebraniach kół sekcyjnych omawianie celów i środków ochrony przyrody, poznanie stanu ochrony przyrody w Polsce (zwłaszcza obszarów chronionych w środowisku lokalnym), porównanie stanu ochrony w Polsce z innymi krajami³¹. Stanisława Niemcówna podkreślając ogromne znaczenie idei i działalności praktycznej w zakresie ochrony przyrody rekomendowała członkom kół krajoznawczych artykuły Władysława Szafera, Adama Wodziczki (opublikowane również na łamach rocznika „Ochrona Przyrody”)³². Podkreśliła, że w Polsce idea ochrony przyrody nabiera szczególnego znaczenia z powodu „dewastacji wojennych”³³, a także powojennych.

W TROSCE O ZAKŁADANIE SZKOLNYCH KÓŁ LIGI OCHRONY PRZYRODY

Liga Ochrony Przyrody powstała z inicjatywy Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Na terenie Pomorza i Wielkopolski LOP funkcjonowała już od 1925 roku, ale 9 stycznia 1928 roku odbył się pierwszy zjazd tego stowarzyszenia wyższej użyteczności publicznej, organizacji ogólnokrajowej. W pierwszych latach działalności Liga Ochrony Przyrody zajęła się wykupem gruntów pod przyszłe obszary chronione³⁴. Członkami LOP były osoby prywatne i instytucje. Celem Ligi Ochrony Przyrody było popularyzowanie

ochrony przyrody, promowanie harmonijnych relacji ze środowiskiem przyrody, także wśród uczniów szkół powszechnych, średnich, a także wśród harcerzy.

W „Bezpłatnym Dodatku do Miesięcznika Krajoznawczego” napisano, że Liga Ochrony Przyrody ma siedzibę główną w Warszawie (Al. Ujazdowska 6-8), a jej oddziały znajdują się w kilku większych miastach w Polsce. Jest organizacją społeczną, popularyzującą ideę ochrony przyrody wśród społeczeństwa polskiego, zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej³⁵. Do Ligi Ochrony Przyrody mogą wstępować istniejące już towarzystwa i związki młodzieży szkolnej, a wówczas powinny wpłacić na jej cele po trzydzieści groszy rocznie (od każdego członka towarzystwa, zapisującego się do LOP). Wyjaśniono czytelnikom, że Liga Ochrony Przyrody organizuje również swoje własne oddziały i koła – na podstawie statutu, który przesyła zainteresowanym tym dokumentem organizacjom. Redaktorzy omawianego „Dodatku” podkreślili wychowawczy walor działalności Ligi Ochrony Przyrody, ponieważ „wiąże z ziemią polską jej dzieci (...) w każdej polskiej szkole powinno istnieć Koło Ligi Ochrony Przyrody. Organizujcie koła Ligi i zapisujcie się na jej członków”³⁶.

DZIAŁALNOŚĆ KÓŁ KRAJOZNAWCZYCH MŁODZIEŻY W ZAKRESIE OCHRONY PRZYRODY I WYCHOWANIA DO POSTAW EKOLOGICZNYCH

Jednym z najważniejszych zadań kół krajoznawczych młodzieży była ochrona przyrody. W regulaminie kół zapisano, że ich celem jest opieka nad zabytkami przyrody i kultury. Na zjazdach zawsze uwzględniano problematykę ochrony przyrody, uchwalono nawet, że koła krajoznawcze młodzieży powinny należeć do Ligi Ochrony Przyrody³⁷. Można dodać, że członkowie kół krajoznawczych opracowywali sprawozdania z ich działalności. Egzemplifikację stanowią dane liczbowe z 1929 roku, z których jednak wynika, że spośród 98 tylko 30 kół wykazało, że zainteresowało się ochroną przyrody, a z tych, tylko 16 należy do Ligi Ochrony Przyrody. Były to koła działające w Seminarium Żeńskim w Bochni, Gimnazjum Żeńskim im. Błogosławionej Jolanty w Gnieźnie, Seminarium Męskim w Łowiczu, Seminarium Żeńskim P. P. Benedyktynek w Przemyślu, Seminarium Żeńskim i Gimnazjum Męskim w Sandomierzu, Seminarium Męskim w Siennicy³⁸. W sprawozdaniu stwierdzono, że częściową realizacją idei ochrony przyrody zajmują się koła działające w następujących szkołach: Seminarium Męskim w Czarnkowie, Seminarium Żeńskim w Krakowie, Seminarium Męskim w Lesznie, II Seminarium Żeńskim w Tarnowie, Gimnazjum Męskim w Chrzanowie, Gimnazjum Męskim w Rogoźnie, Gimnazjum Męskim i Seminarium Żeńskim w Tłumaczu, Liceum w Krzemieńcu, Szkole Powszechnej w Piaskach Luterskich, Szkole Powszechnej Nr 3 i Nr 5 we Włocławku³⁹.

Jako pozytywny przykład działalności, na łamach pisma zacytowano fragment ze sprawozdania Koła Krajoznawczego Młodzieży, działającego w Seminarium Żeńskim

w Sandomierzu, z którego wynika, że Koło wpisało się do Ligi Ochrony Przyrody i każda jego członkini wpłaca roczną składkę w kwocie 30 groszy. Poinformowano także czytelników, że wysłano dwie delegatki koła na Zjazd Ligi Ochrony Przyrody, który odbył się w dniach: 2-3 lutego 1929 roku w Warszawie. Ponadto w szkole odbył się publiczny odczyt poświęcony problematyce ochrony przyrody, a członkinie koła systematycznie czytają publikacje Państwowej Rady Ochrony Przyrody (dostępne w bibliotece szkolnej), zajmują się również zbierką żywności dla ptaków, budują dla nich karmniki⁴⁰, co stanowi implikację procesu kształtowania postaw ekologicznych młodzieży.

Na łamach analizowanego „Dodatku do miesięcznika krajoznawczego” poinformowano czytelników, że staraniem Państwowej Rady Ochrony Przyrody i Komisji Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej w dniach: 26 kwietnia 1931 - 16 maja 1931 zorganizowano w Krakowie wystawę poświęconą ochronie przyrody⁴¹. Uroczystego otwarcia tej wystawy dokonał Przewodniczący Państwowej Rady Ochrony Przyrody i Delegat Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – prof. dr Władysław Szafer, który w przemówieniu mówił o znaczeniu ochrony przyrody, apelował do młodzieży, aby nie niszczyli przyrody, zwłaszcza najcenniejszych jej zabytków. W otwarciu wystawy udział wzięli również dr Tadeusz Seweryn – Prezes Koła Opiekunów Kół Krajoznawczych Krakowskich⁴².

W „Dodatku do miesięcznika krajoznawczego” napisano także o działalności Koła Miłośników Przyrody, które działało od 1921 roku w Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Grodnie. Do tego koła należeli uczniowie wszystkich klas (w 1929 roku 54 członków), zebrania odbywały się dwa razy w miesiącu w ogrodzie szkolnym lub za miastem, na łonie przyrody. Podczas zebrań omawiano tematy z zakresu przyrody i jej ochrony, szczególną opieką otaczano ptaki, dokarmiano je zimą, budowano karmniki, przygotowywano gniazda. Jesienią członkowie koła sadzili drzewka i krzewy, następnie opiekowali się nimi. Jeden z uczniów (kl. IV) wygłosił odczyt *Ochroniamy naszą przyrodę*⁴³.

Członkinie Kółka Geograficznego w Państwowym Gimnazjum Żeńskim im. Błogosławionej Kingi w Kielcach (które powstało w 1928 roku) oprócz poznawania ziemi ojczystej, zabytków również zajmowały się ochroną przyrody. 24 maja 1930 roku Kółko Geograficzne świętowało odsłonięcie pamiątkowego kamienia⁴⁴, wystawionego własnym kosztem na skraju puszczy jodłowej, przy drodze prowadzącej na Łysicę. Podczas uroczystości mówiono o Stefanie Żeromskim, który „...w swej »Puszczy Jodłowej« woła, że przyjdą drwale, by wyrąbać te święte drzewa, które tyle lat przeżyły, tylu dziwom się napatrzyły”⁴⁵.

Poza tym, na łamach omawianego „Dodatku do miesięcznika krajoznawczego” apelowano do młodzieży, aby podczas wakacji gromadziła informacje o zabytkowych drzewach w Polsce. Uzasadniano, że materiały mogą zostać wykorzystane przez Państwową Radę Ochrony Przyrody⁴⁶, która zamierza wydać ilustrowany *Pamiętnik drzew polskich* na wzór podobnych wydawnictw w innych krajach. Zalecano uzyskanie in-

formacji od leśników lub innych osób, dobrze znających okolice wakacyjnego pobytu o szczególnie wielkich i pięknych okazach drzew w parku, w lasach, przy drogach. Zachęcano młodzież do opisywania każdego zabytkowego drzewa, według następujących kategorii: nazwa polska gatunku drzewa, adres właściciela drzewa, dokładne wymiary (wysokość, obwód pnia na wysokości 1,5 metra nad ziemią, obwód pnia w szyi korzeniowej, mierzony przy ziemi), podanie przypuszczalnego wieku drzewa, zbadanie, czy drzewo jest zdrowe, czy ma w sobie dziuple, czy są one duże, czy są puste i/lub zaplombowane. Zalecano także uzyskanie informacji, czy drzewu nie grozi wycięcie i jaki jest stopień jego zabezpieczenia, a także, czy wisi na nim krzyż lub kapliczka, czy związana jest z nim jakaś legenda. Zachęcano młodzież do postarania się o fotografię drzewa lub jego naszkicowanie ołówkiem⁴⁷. W „Dodatku do miesięcznika krajoznawczego” pisano również o konieczności gromadzenia informacji o głazach narzutowych. Wyjaśniono, że należy chronić bloki odznaczające się szczególnie wielkimi rozmiarami, kształtem, jakością materiału, posiadających szczególną wartość jako pomnik natury lub pomnik zdarzeń dziejowych, albo jako kamienie graniczne itp.⁴⁸.

KONKLUZJA

Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rekomendowało do użytku szkolnego wiele czasopism, wśród których był „Orli Lot”, ponieważ na łamach tego periodyku popularyzowano wiedzę z geografii, przyrody i kultury, szczególnie w zakresie wycieczek krajoznawczych⁴⁹. Należy podkreślić, że „Bezpłatny Dodatek do Miesięcznika Krajoznawczego dla Młodzieży Orli Lot poświęcony ochronie przyrody Wydawany Nakładem Państwowej Rady Ochrony Przyrody” pełnił funkcję dydaktyczno-wychowawczą oraz informacyjną. Służył wychowaniu do postaw ekologicznych w procesie edukacji ekologicznej w szkołach powszechnych i średnich ogólnokształcących w Drugiej Rzeczypospolitej - którą wówczas ściśle łączono z ideą ochrony przyrody i realizowano hasłowo na lekcjach z przyrody/biologii i geografii. Wyjaśniano młodzieży konsekwencje tępienia zwierząt przez ludzi (dla zysku, futer). Kształtowano postawy szacunku wobec ptaków, zwłaszcza tych, które niszczą szkodliwe owady. Uwrażliwiano uczniów szkół ogólnokształcących, aby nie byli okrutni dla zwierząt, nie znęcali się nad nimi. Kształtowano czynne postawy ekologicznej troski w zakresie ochrania zwierząt, dokarmiania zimą, budowania karmników i skrzynek na gniazda dla ptaków. Uczniowie poznawali naturalne prawa przyrody (np. wędrówki ptaków), organizmy w ich naturalnym siedlisku, dzięki temu mogli zrozumieć związek budowy poszczególnych bytów ze sposobem ich życia. Uświadamiano również znaczenie czystego powietrza i wody pitnej dla życia człowieka. Wyjaśniano znaczenie bogactw naturalnych, m.in. mineralnych wód leczniczych, lasów pierwotnych dla środowiska przyrody oraz krajobrazy biogeograficzne na obszarze Drugiej Rzeczypospolitej, takie jak np. Tatry z Podhalem, Góry Świętokrzyskie, Wieliczka. Przekazywano wiedzę

o puszcach pierwotnych w Górach Świętokrzyskich, na Polesiu, Podlasiu i Wileńszczyźnie oraz z zakresu ochrony wymierających w nich zwierząt, takich jak żubr, bóbr,łoś.

Przypisy

¹ Podtytuł: „miesięcznik krajoznawczy: organ kół krajoznawczych młodzieży PTK”. Drugi podtytuł: „organ kół krajoznawczych młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego”.

² „Orli Lot Miesięcznik Krajoznawczy Organ Kół Krajoznawczych Młodzieży Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego” 1920 (1), nr 1/2, s. 1.

³ Por. tamże, 1930 (11), nr 1, s. 2.

⁴ W 1924 roku red. Tadeusz Kiełpiński, w 1938 roku red. nac. Tadeusz Seweryn. Adres: Sekcja Kół Krajoznawczych Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

⁵ Opublikowano artykuły Władysława Szafera: *Powrót żubra do Puszczy Białowieskiej, Pieniny – skarbiec polskiej przyrody, Rezerwat leśny imienia Władysława Orkana w Gorcach*; Stanisławy Niemcówny: „*Ochrona Przyrody*” *Organ Państwowej Rady Ochrony Przyrody*; Walerego Goetela: *Grotta kryształowa w Wieliczce*; Klaudyny Chylińskiej: *Uczczenie pamięci Stefana Żeromskiego*; Januarego Kołodziejczyka: *Świtez nowogródzka*.

⁶ O Lidze Ochrony Przyrody napisano [w:] „*Bezpłatny Dodatek do Miesięcznika Krajoznawczego dla Młodzieży „Orli Lot” Poświęcony Ochronie Przyrody Wydawany Nakładem Państwowej Rady Ochrony Przyrody*” 1940, nr 1, s. 2.

⁷ O działalności kół krajoznawczych młodzieży na niwie ochrony przyrody napisano tamże, 1930 nr 1, s. 2-3.

⁸ Przykład stanowi dzieło Władysława Szafera: *Rezerwat leśny imienia Władysława Orkana w Gorcach*, opublikowany tamże, 1932, nr 2, s. 5.

⁹ J. Czarnowski: *Wystawa Ochrony Przyrody w Krakowie*, Tamże, nr 2, s. 6-7.

¹⁰ S. Niemcówna: „*Ochrona Przyrody*” *Organ Państwowej Rady Ochrony Przyrody – Kraków 1929 Rocznik 9*. Tamże, 1930 (11), nr 1, s. 3; S. Niemcówna, „*Ochrona Przyrody*”. Tamże, 1931 (12), nr 1, s. 3.

¹¹ W. S.: *Zbierajcie wiadomości o zabytkowych drzewach*. Tamże, 1930 (11), nr 2 (czerwiec), s. 1.

¹² A. Głowińska: *Zbieramy wiadomości o glazach narzutowych*, Tamże, 1931 (12), nr 1 (marzec), s. 2-3.

¹³ J. Kochanowski: *Koło Miłośników Przyrody przy Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Grodnie*, Tamże. 1930 (11), nr 2, s. 3-4.

¹⁴ *Nowe wydawnictwa z dziedziny ochrony przyrody*, Tamże, 1931 (12), nr 2, s. 8.

¹⁵ *Źródła, z których korzystać należy przy organizowaniu wycieczek w Góry Św-Krzyskie*. Tamże, 1930, nr 3, s. 3-4.

¹⁶ Stan z 2 lipca 1930 roku (ogółem 15), tamże, 1930 (11), nr 3, s. 4.

¹⁷ Por. W. Szfer: *Drogi i cele ochrony przyrody. Liga Ochrony Przyrody*, Warszawa 1969, Zakład Zadrzewienia i Zieleni, s. 5.

¹⁸ W Dekrecie Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury z 1918 roku ogłoszono, że opieka nad zabytkami (kultury i przyrody) należy do kompetencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W związku z tym Ministerstwo wydawało rozporządzenia dotyczące ochrony przyrody, wykazu zabytków oraz zakazu wywożenia ich

z Polski, utworzenia Narodowego Muzeum Przyrodniczego (po zmianie nazwy: Polskiego Państwowego Muzeum Przyrodniczego) oraz wprowadzenia obowiązkowego w szkołach święta sadzenia drzew (w powiązaniu z wychowaniem patriotycznym dzieci i młodzieży). W Ustawie z dnia 10 marca 1934 r. o ochronie przyrody (którą współtworzyli członkowie Państwowej Rady Ochrony Przyrody) ogłoszono, że kierownictwo i nadzór nad realizacją ochrony przyrody w Rzeczypospolitej należy do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a organami władz administracji ogólnej są ustanowieni przez niego (w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych) konserwatorzy przyrody. Należy dodać, że Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w obszarze ochrony przyrody współpracowało nie tylko z Ministerstwem Rolnictwa i Reform Rolnych, ale również z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Skarbu, Ministerstwem Spraw Zagranicznych, Ministerstwem Spraw Wojskowych, Ministerstwem Komunikacji, Ministerstwem Opieki Społecznej. Por. E. Wolter: *Edukacja ekologiczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, s. 437.

¹⁹ E. Pieczyńska, I. Spodniewska: *Ekologia a ochrona środowiska człowieka*, Warszawa 1979, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 12.

²⁰ W. Szafer: *Powrót żubra do Puszczy Białowieskiej*, „Bezpłatny Dodatek ...” 1930 (11), nr 1, s. 1.

²¹ Tamże, s. 2.

²² Por. W. Szafer: *Pieniny – skarbiec polskiej przyrody*, Tamże, 1930 (11), nr 2 s. 1.

²³ Por. tamże, s. 2.

²⁴ Tamże, s. 3.

²⁵ W. Szafer: *Rezerwat leśny imienia Władysława Orkana w Gorcach*, Tamże, 1931 (12), nr 2, s. 5-6.

²⁶ Adres: Kraków, ul. Gołębia 11. Por. W. Goetel, *Grota kryształowa w Wieliczce*, Tamże, 1930 (11), nr 3, s. 1.

²⁷ Tamże, s. 1-2.

²⁸ J. Kołodziejczyk: *Świtez nowogródzka*, Tamże, 1931 (12), Nr 1, s. 2.

²⁹ S. Niemcówna: „*Ochrona Przyrody*” *Organ Państwowej Rady Ochrony Przyrody*, Tamże, 1930 (11), nr 1, s. 3.

³⁰ Tamże.

³¹ Por. tamże, s. 3-4.

³² Por. tamże, s. 3

³³ Tamże, s. 4.

³⁴ Por. E. Simonides: *Ochrona Przyrody*, Warszawa 2008, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, s. 340.

³⁵ Por. *Liga Ochrony Przyrody*. „Bezpłatny Dodatek, 1930 (11), nr 1, s. 2.

³⁶ Tamże.

³⁷ Por. *Koła krajoznawcze młodzieży a ochrona przyrody*, Tamże, 1930 (11), nr 1, s. 2.

³⁸ Por. tamże.

³⁹ Por. tamże, s. 3.

⁴⁰ Por. tamże.

⁴¹ Por. J. Czarniecki: *Wystawa Ochrony Przyrody w Krakowie*, Tamże, 1931 (12), nr 2, s. 6.

⁴² Por. tamże, s. 7.

⁴³ Por. J. Kochanowski: dz. cyt.

⁴⁴ Por. K. Chylińska: *Uczczenie pamięci Stefana Żeromskiego*, Tamże, 1930 (11), nr 2, s. 3.

⁴⁵ Tamże, s. 2-3.

⁴⁶ Adres: ul. Lubicz 46 w Krakowie.

⁴⁷ Por. W. S.: dz. cyt.

⁴⁸ Por. A. Głowińska: dz. cyt.

⁴⁹ Por. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespół akt: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Tytuł jednostki: Departament II Szkolnictwa Ogólnego Wydział Wychowania. Okólniki, pisma okólne, skład osobowy. Daty krańcowe: 1931-1939, sygn. 219 (mikr.: B-9214), k. 28-29.